

MINISTERSTVO VNÚTRA SR
ŠTÁTNY ÚSTREDNÝ BANSKÝ ARCHÍV V BANSKEJ ŠTIAVNICI

Banské podnikanie grófa J. Pálfiho
1858 – 1924

INVENTÁR

Zoltán Jakab

Banská Štiavnica 2010

ÚVOD

O náleziskách uhlia na území Slovenska sa ojedinele vyskytujú správy už v staršom období, avšak údaje o jeho využívaní v priemysle sa objavujú až v 70. rokoch 17. storočia.

V habsburskej monarchii uhlie nebolo zaradené medzi vyhradené nerasty. Hoci vo viacerých krajinách ríše už bolo známe od stredoveku, nemalo praktický význam, a preto sa pre jeho využívanie nevydávali žiadne predpisy. K zmene došlo až 2. apríla 1782, kedy bolo vydané rozhodnutie o poskytovaní údelov na ťažbu uhlia, podľa ktorého sa malo postupovať tak, ako pri ostatných nerastoch. Súčasne sa zrušilo nariadenie z 1. augusta 1772, o čom sa mali upovedomiť všetky banské súdy. Už v nasledujúcom roku svoje stanovisko zmiernila a podľa tohto rozhodnutia sa už z uhlia nemala vyberať urbura. Nariadenie o potrebe udeľovania súhlasu k ťažbe banskými úradmi ostalo v platnosti naďalej. Preto aj banská komora v Kremnici v roku 1785 požiadala banský súd v Novej Bani o oprávnenie kútať na uhlie v Handlovej. A hoci banský súd vydal povolenie na ťažbu uhlia a banská komora bola ochotná uhradiť aj prípadné škody, správca Bojnického panstva odmietol dať súhlas na ťažbu. Podľa neho takéto právo mal iba majiteľ panstva gróf Pálfi, ktorý na listy banského súdu neodpovedal.

O exploataciu uhoľných ložísk na území Slovenska - okrem ložiska v Badíne - bol do vydania všeobecného banského zákona z roku 1854 minimálny záujem. V roku 1835 istý Ján Ruth prejavil záujem o handlovske ložisko, jeho snahy však stroskotali na nezáujme Hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici. Obdobne pochodil v roku 1841 aj správca bojnického panstva F. Stummer, ktorý navrhol novú obhliadku ložiska v Handlovej a Prievidzi.

Nový záujem o ťažbu uhlia na Slovensku vyvolal rozvoj priemyslu, stavba železníc a v nemalej miere aj vydanie všeobecného banského zákona. Zákon vyhlásil minerálne uhlie za vyhradený nerast, a tým sa jeho dobývanie stalo nezávislým od súhlasu zemepánov.

Prvé cieľavedomé úsilie o objavovanie ložísk minerálneho uhlia na území Slovenska spadá do 20. – 30. rokov 18. storočia. Z tohto obdobia je známy aj prvý prieskum ložiska v Handlovej. Odkryvy uhoľných slojov v Handlovej boli známe už v 17. storočí. Prvé zmienky o využívaní hnedého handlovskeho uhlia tamojšími kováčmi sú zo začiatku 18.

storočia. Prvý prieskum v Handlovej urobila banská komora v Banskej Štiavnici v roku 1751. Najprv tam vyslala komorského skúšača F. E. Angersteina, ktorý našiel východy slojov na dvoch miestach. Prvé miesto sa nachádzalo pod vrchmi *Dörrstein*, *Spitzberg*, *Pfaffenberg* a *Scheibling*. Podrobnejší prieskum sa Angerstein neodvážil urobiť, pretože okolité pozemky patrili grófovi Pálfiemu. Miestny kováč a sedliaci mu ukázali aj odkryv sloja vo východnej časti obce. Po analýze odobratých vzoriek usúdil, že uhlie je dobré a odporučil urobiť dôkladnejší prieskum. Hlavný komorskogrófsky úrad poveril prieskumom opäť Angersteina, ktorý ho vykonal v období od 23. mája do 7. júna za pomoci štyroch baníkov. Tentokrát sa zamerlal najmä na druhé nálezisko, z ktorého narúbali aj dvanásť vozov uhlia. Sloj v týchto miestach bol však hrubý iba 0,3 m a dobývanie uhlia by bolo nákladné.

Stručné dejiny Bojnického panstva:

- Prvými majiteľmi Bojníc a ich okolia, teda aj Handlovej bol od roku 1494 Ján Zápoľský.
- V roku 1527 je už majiteľom Ferdinand II., ktorý potom Bojnice a ich okolie daroval Turzovcom.
- V roku 1649 sa majiteľmi Bojníc stávajú Pálfiovci.
- V období Tököliho povstania v roku (1678 – 1686) prešli Bojnice do správy Hidvégyho.
- V roku 1703 porazení cisárski vojaci a kurucké vojská prechádzali cez Handlovú, čím je spojené aj jej drancovanie.
- Po vyhnaní kurucov v roku 1708 sa majiteľmi Bojníc a všetkých okolitých obcí stali opäť Pálfiovci.

Pálfiovci ťažili uhlie v Handlovej už pred rokom 1848. Aspoň to tvrdili právny zástupcovia Pálfiho v súdnych spisoch v spore s urbarialistami z Handlovej. Prvé údelné práva na ťažbu uhlia boli Pálfiemu priznané Banským kapitanátom v Banskej Štiavnici a po jeho presídlení v Banskej Bystrici.

Od roku 1858 do roku 1907 vlastnil nasledovné banské polia:

Karol	údel z roku 1858
Konštantín (Constantin)	1858
Ján (Johan)	1860
Barbora	1860

Anna	1861
Laura	1861
Gabriela	1907

Z týchto polí iba banské pole Anna sa nachádza v severnom cípe katastrálneho územia obcí Malá Lehota a Hradec, ostatné sa nachádzajú v katastri Handlovej.

Urbárska segregácia v Handlovej bola ukončená až tzv. Priateľskou dohodou zo dňa 20. novembra 1874. Podľa tejto zmluvy si Pálfi zaistil bezplatné právo na kutanie a ťažbu uhlia v Handlovej. V zmluve nie je zakotvené len právo na uhlie, ale Pálfi si ponechal v platnosti zemsko-panské práva v celom rozsahu. Urbarialisti, ako majitelia pôdy boli touto zmluvou prirodzene oklamaní a znevýhodnení a s Pálfim viedli viaceré súdne spory. Tie pokračovali aj po jeho úmrtí v roku 1908 s jeho dedičmi takmer 30 rokov. Bezvýsledne sa odvolávali na právo, spravodlivosť a demokraciu a prehrávali proces za procesom.

Od roku 1861 (od uznesenia Judexkuriálnej konferencie) až do roku 1907 vyšlo 22 zákonných banských nariadení, doplnkov a zmien. Ministerských nariadení, zmien a doplnkov od roku 1854 až do roku 1906 vyšlo až 49. Tento veľký počet banských zákonov bol aj napriek tomu voči voľnému bankému podnikaniu nepriaznivý a vyhovoval iba majiteľom pôdy, statkárom. Tí však v oblasti banskej činnosti pôsobili ťažkopádne.

Najrozporupnejším ustanovením bankého zákona, platného na celom území Slovenska bolo právne prehlásenie uhlia za súčasť pozemku. Uhoľné právo sa stalo právnym statkom, s ktorým mohol majiteľ pozemku pri zachovaní určitých modalít nakladať voľne, alebo ho aj úplatne scudziť. Forma úplatného scudzenia sa volala „Terragiálna zmluva“ (zmluva o prenájme pozemku) a samotná úplata „terragium“.

Handlovčania boli právom nespokojní a ukrivdení, veď boli okradnutí o milióny, ktoré plynuli do vrecka Pálfimu, a neskôr aj jeho dedičom.

Zmluvy na kutacie práva sa uzatvárali na 5 rokov a mohli sa predlžovať na ďalších 5 rokov, celkove až na 60 rokov. Napríklad v bode 8 tejto zmluvy bolo zakotvené, že v prípade priaznivých kutacích prác sú prenajímatelia povinní dať pre potreby rozvoja baníctva (budovanie štôlní, šácht, prevádzkových a obytných budov, prípadne železničnej a cestnej dopravy, odvodňovanie) prenajímateľovi bez odporu do prenájmu. Takto prenajaté pozemky sa stanú okamžite majetkom Pálfiho a boli povinní okamžite vyhotoviť kúpno-predajnú zmluvu.

Zo zmluvy ďalej vyplývalo, že nájomca v prípade otvorenia bane je povinný poukázať škole, richtárovi a jeho úradu v danom katastrálnom území bezplatne 100 m centov uhlia ročne. V bode 15 zmluvy bolo v prípade neúspešného prieskumu zakotvené právo nájomcu kedykoľvek zmluvu vypovedať bez náhrady a záväzkov. V bode 16 sa tieto práva na základe pôvodnej zmluvy priznávali aj dedičom. Svoje práva si mohli uplatniť v celom rozsahu, alebo previesť na iný subjekt, teda mohli ich dať do prenájmu bez súhlasu prenajímateľa.

Zmluvy o prenájme pozemkov (terragia) zahŕňali právo na odkúpenie všetkých pozemkov, kde sa predpokladalo ložisko uhlia. Výnimku tvorili iba pozemky, ktoré boli vlastníctvom rímsko-katolíckej školy. Za tie sa museli dať náhradné pozemky.

Pri niektorých zmluvách nie sú uvedení vlastníci pozemkov, ale v iných dokumentoch (pozvánky, zápisnice), ktoré sú súčasťou spisu sa niektorí vlastníci dajú identifikovať.

Medzi údelmi je zaujímavá údelová listina z roku 1907 na banské pole Gabriela v Handlovej, ktorá bola Pálfimu vystavená aj napriek tomu, že ešte prebiehal spor s Imrichom Fleischerom, na ktorého banskom poli Karol bol otvárkový bod.

Pálfí sa neuspokojil iba s právnym zaistením Handlovej, ale časom si zaistil kutacie a ťažobné právo aj v okolitých obciach (Banky, Bojnice, Malá Čausa, Hradec, Jalovec).

Pálfího banská činnosť pri ťažbe uhlia sa ukončila po uzavretí zmluvy z 18. a 24. 12. 1906, kedy zmluvou za veľmi nevýhodných podmienok prenajal všetky svoje ťažobné práva Šalgótarjárskej kamennouhľnej úč. spol., so sídlom v Budapešti.

Spoločnosť touto zmluvou odkúpila aj celý banský inventár z rozfáranej bani Barbora a do jej služieb prešiel aj banský majster Kračún a robotníci.

Usporiadanie a rozbor fondu

Fond Bane Pálfí bol prevzatý z podnikového archívu Hornonitrianske bane a. s., Prievidza v roku 2009. Konkrétnejšie informácie o fonde nemáme. K fondu sa nezachovali žiadne úradné knihy a tvoria ho iba spisy. Nakoľko rozsah fondu je iba 0,12 bm a tematicky sú spisy príbuzného významu, aj ich členenie do vecných skupín je jednoduché.

1. Majetkovo - právne záležitosti

- a, Zmluvy o prenájme
 - b, Údely
 - c, Zápisy a vytýčenie hraníc banských polí
2. Geologické záležitosti
 3. Prevádzka
 4. Účtovné
 5. Osobné záležitosti J. Pálfiho

Inventárnu jednotku tvoria spisy jednej vecnej skupiny, ktoré sú usporiadané chronologicky a abecedne. Inventárny záznam pozostáva z označenia inventárneho čísla, časového rozsahu, regestu a čísla škatule. Spisový materiál fondu je písaný v maďarskom jazyku a ojedinele sa vyskytujú aj spisy v nemeckom a slovenskom jazyku.

Možnosti využitia archívneho fondu

Fond Bane Pálfi je svojim rozsahom malý, a preto aj možnosti jeho využitia sú obmedzené. Pri bádani vo fonde sú cenné najmä informácie o vlastníkoch prenajatých území, právne formulácie zmlúv o prenájme a taktiež aj závet grófa Pálfiho, z ktorého sa dá získať obraz o jeho veľkom majetku a príbuzenských pomeroch rodu.

Fond usporiadal a inventár zostavil v roku 2010 pracovník ŠÚBA Zoltán Jakab. V tom istom roku inventár prepísal a vypracoval orientačné registre v aplikácii „ProArchiv - inventare“.

1. Majetkoprávne záležitosti

a. Zmluvy o prenájme

Inv. č.	Časový rozsah	Sign.	Č. spisu	Č. škat.
1	1874 Partnerská zmluva uzavretá medzi J. Pálfiom a urbarialistami v Handlovej o výmene pozemkov.	1 - 1		1
2	1901 Zmluva o prenájme územia uzavretá medzi vlastníkmi pozemkov v obci Banky a grófom J. Pálfiom.			1
3	1901 Zmluva o prenájme pozemkov uzavretá s vlastníkmi pozemkov v obci Dolné Šútovce a grófom J. Pálfiom.			1
4	1901 Zmluva o prenájme územia uzavretá medzi vlastníkmi pozemkov v obci Horné Šútovce a grófom J. Pálfiom.			1
5	1900 Zmluva o prenájme územia uzavretá medzi vlastníkmi pozemkov v obci Hradec a grófom J. Pálfiom.			1
6	1900 Zmluva o prenájme územia uzavretá medzi vlastníkmi pozemkov v obci Jalovec a grófom J. Pálfiom.			1
7	1900–1901 Zmluva o prenájme územia s vlastníkmi pozemkov v obci Kocúransy			1

a grófom J. Pálfiom a zápisnica o ťažobnom práve Floriána Kozderku, resp. vzdanie sa práva v prospech J. Pálfiho.

8	1900–1901 Zmluva o prenájme územia uzavretá medzi vlastníkmi pozemkov v obci Lipník a grófom J. Pálfiom.	1
9	1901 Zmluva o prenájme územia uzavretá medzi vlastníkmi pozemkov v obci Mačov a grófom J. Pálfiom.	1
10	1900–1902 Zmluva o prenájme pozemkov uzavretá s vlastníkmi pozemkov v obci Malá Čausa a grófom J. Pálfiom.	1
11	1900–1901 Zmluva o prenájme územia uzavretá s vlastníkmi pozemkov v obci Malá Lehôtka a grófom J. Pálfiom.	1
12	1901 Zmluva o prenájme územia uzavretá s vlastníkmi pozemkov v obci Opatovce a grófom J. Pálfiom a zápisnica o ťažobnom práve Floriána Kozderku, resp. prevode na gr. Pálfiho.	1
13	1900–1901 Zmluva o prenájme územia, uzavretá s vlastníkmi pozemkov v obci Ráztočno a grófom J. Pálfiom.	1
14	1900–1901 Zmluva o prenájme územia, uzavretá s vlastníkmi pozemkov v obci	1

Veľká Lehôtka a grófom J. Pálfim.

15	1901	1
	Zmluva o prenájme územia, uzavretá s vlastníkmi pozemkov v obci Vrbany a grófom J. Pálfim.	
16	1906	1
	Zmluva o prenájme územia panstva Bojnice na kutacie práce na uhlie, uzavretá medzi grófom J. Pálfim a Šalgótarjanskými kamenouhoľnými baňami úč. spol.	
17	1901	1
	Zápisnica z prejednávania o usporiadaní hraníc urbariátu v Bojniciach a súdne rozhodnutie k oprávneniu na ťažbu uhlia pre grófom J. Pálfiho na urbariálnych pozemkoch a ich vyňatí v jeho prospech.	
18	1904–1906	1
	Zápisnica z pojednávania o nútenom vyvlastnení pozemkov Ignáca Daubnera a spol. v banskom poli Barbora v Handlovej.	

b. Údely

19	1858	1
	Údelná listina banského poľa Karol v Handlovej.	
20	1858	1
	Údelná listina banského poľa Konštantín v Handlovej.	

21	1860	1
	Údelná listina banského poľa Barbora v Handlovej.	
22	1860	1
	Údelná listina banského poľa Ján v Handlovej.	
23	1861	1
	Údelná listina banského poľa Laura v Handlovej.	
24	1907	1
	Údelná listina banského poľa Gabriela v Handlovej.	
25	1861	1
	Údelná listina banského poľa Anna v Hradci.	

c. Zápis a vytýčenie hraníc banských polí

26	1907	1
	Zápis banského poľa Gabriela v Handlovej na pozemku Imricha Fleischera a spol. na grófom J. Pálfiho a zamietnutie žiadosti o zápis v prospech žiadateľov z Handlovej.	
27	1900	1
	Zápisnica o vytýčení hraníc banského poľa Anna v obci Hradec podľa návrhu profesora akadémie v Banskej Štiavnici Otta Csétiho.	

- 28 1900–1907 1
Zápisnica o vytýčení hraníc banského poľa Karol, Laura, Barbora, Konštantín a Ján v Handlovej podľa návrhu profesora akadémie v Banskej Štiavnici Otta Csétiho.
- 29 1924 1
Výkaz banských mier udelených grófovi J. Pálfiemu v rokoch 1858 - 1907.

2. Geologické záležitosti

- 30 1900 1
Geologický popis uhoľného sloja Handlová-Prievidza s výpočtom zásob, stanovením kvality a nákladov na banské práce, vypracovaný prof. F. Poechoom z Viedne.(+ 2 mapky)
- 31 1901 1
Návrh Koderku na ohraničenie územia na ťažbu uhlia medzi riekami Belanka a Nitra, resp. pohorím Magura so súpisom obcí a výmerou ich pozemkov. (+ mapka)

3. Prevádzka

- 32 1900–1904 1
Prevádzkové správy banského majstra Jána Kračúna o banských prácach v uhoľných baniach v Handlovej.

4. Účtovné

- 33 1907 1
Odpis priznaných služobných náležitostí (pôžitky) banského majstra Jána Kračúna z 27. marca 1900.

- 34 1907 1
Potvrdenie o zaplatení poplatku obciam za kutacie právo grófa J. Pálfiho na uhlie.

5. Osobné záležitosti grófa J. Pálfiho

- 35 1907 1
Závet grófa Jána Pálfiho (opis).

Názov archívu: Ministerstvo vnútra SR,

Štátny ústredný bankový archív v Banskej Štiavnici

Názov fondu: Banské podnikanie grófa J. Pálfiho

Značka fondu: BPF

Časové rozpätie: 1858 – 1924

Druh pomôcky: inventár

Počet inventárnych jednotiek: 35

Počet ukladacích jednotiek: 1

Miesto uloženia: Banská Štiavnica, Radničné nám. č. 38

Stav ku dňu: 31. 12. 2010

Fond usporiadal: Zoltán Jakab

Inventár zostavil: Zoltán Jakab

Počet strán inventára:

Počet exemplárov: 3

Inventár prepísal: Zoltán Jakab

Inventár schválil: Mgr. Lucia Krchnáková, PhD.